

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Філософія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)
за темою 11 – «Суспільство як об'єкт філософського аналізу»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
27.06.2024 № 22)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО
2. Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

План лекції

1. Основні філософські концепції пояснення суспільства та його розвитку.
2. Діяльність як спосіб існування соціуму.
3. Стихійне і випадкове в розвитку суспільства та свобода людини.
4. Взаємозв'язок природи і суспільства.
5. Поняття соціальної структури суспільства та її основні елементи.
6. Етносоціальні процеси в системі суспільних відносин.

Рекомендована література:

Основна

1. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
2. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://cutt.ly/mwjKxNA0>
3. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

Додаткова

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Наумкіна О. А. Філософія впродовж всього життя – вимога часу. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2016. № 1–2 (13–14). С. 60–71. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/1329/1/Filosofia%20vprodovzh%20usoho%20zhyttia%20E2%80%93%20vymoha%20chasu.pdf>
4. Пролеєв С. Філософські компетентності: якими їм бути? *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2016. № 2 (19). С. 88–96. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=PhilEdu_2016_2_9
5. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут філософії НАН України імені Григорія Сковороди. URL: <http://www.filosof.com.ua/>
2. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Філософія. Логіка. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/communities/b1144b3a-80f2-4fb0-a8c6-702efd7f112f>
3. Найвидатніші філософи світу та України. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>
4. Філософська енциклопедія Стенфордського університету (англійською мовою). URL: <http://plato.stanford.edu>
5. Філософія – Політологія: Онлайн. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-10.html>

Текст лекції

1. Основні філософські концепції пояснення суспільства та його розвитку

Погляди на сутність суспільства в історії філософської думки:

- на думку Платона, суспільство є об'єднанням людей для задоволення своїх потреб, засобом реалізації потреби людей одне в одному;
- за Аристотелем, суспільство є втіленням притаманного від народження соціального інстинкту людини;
- Августин Блаженний в основу вчення про розвиток суспільства поклав релігійне розуміння історії як прояву волі Божої;
- суспільство як форму суспільної угоди трактували Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Вольтер;
- Ж. Кондорсе головною причиною історичного прогресу вважав людський розум;
- Гегель розглядав суспільство як процес життєдіяльності людей, в основі якого лежить абсолютна ідея;
- суспільство – це сукупність цивілізацій (Данилевський, Шпенглер);
- суспільство – сукупність історично зумовлених форм спільної діяльності людей (К. Маркс);
- М. Вебер обґрунтовував багатофакторність соціального процесу (політичні, правові, моральні, релігійні та інші погляди одухотворюють досягнення матеріальних інтересів суспільства);
- з точки зору синергетичного підходу до розвитку суспільства, будь-яка самоорганізована система проходить через стани, які відзначаються граничною нестійкістю. Це так звані точки біфуркації, а в результаті з'являється цілий спектр різноспрямованих можливостей зміни стану соціуму.

Суспільство – якісно відмінне від природи, багатомірне, внутрішньо розгалужене і водночас органічно цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії, в яких знаходить свій вияв всебічна взаємозалежність людей.

Суспільствознавство – система пізнання соціальної реальності, загальних закономірностей, явищ, процесів, етапів, різновидів тощо.

Соціальна філософія – система теоретичного знання, що вивчає основні закономірності виникнення, функціонування та розвитку суспільства через призму загальнолюдських пріоритетів.

Основні функції соціальної філософії

• світоглядна; • гносеологічна; • методологічна;	• виховна; • прогностична.

Сучасна соціальна філософія є узагальненою соціально-філософською думкою, що ґрунтується на теоретичних надбаннях, здобутих багатовіковою людською практикою. Вона відображає суспільство як об'єктивно–суб'єктивний процес розгортання людської життєдіяльності.

Соціальна система розглядається як певна цілісність суспільства, що поєднує індивідів різноманітними зв'язками, відношеннями. Названа цілісність характеризується такими властивостями, як самодіяльність, самоорганізація, саморозвиток, самознищення і самодостатність. Перші чотири властивості притаманні не лише суспільству в цілому, а й окремим його сферам. Така властивість, як самодостатність може бути характерною лише для суспільства в цілому.

2. Діяльність як спосіб існування соціуму

Самоорганізація, саморозвиток і самознищення соціуму відбувається через діяльність етносів, класів, соціальних груп.

Діяльність – форма активності, що характеризує здатність людини бути причиною змін у бутті.

Вчення про діяльність як актуалізацію можливого було закладено Аристотелем. У систематичній формі концепція діяльності представлена в працях Фіхте та Гегеля, котрі розглядали її як єдність теорії та практики. Марксизм акцентував значення суспільної діяльності та визначальну роль праці.

Основні складові діяльності:

- суб'єкт діяльності – людина як носій свідомості і самосвідомості;
- мета діяльності;
- засоби діяльності;
- предмет діяльності як об'єкт, на який спрямована людська дія;
- процес діяльності, людська активність;
- результат діяльності.

Закон і хаос у суспільстві

Закон – взаємозв'язок і взаємодія загальності, повторюваності, стійкості, регулярності, істотності, необхідності, упорядкованості.

Хаос – взаємозв'язок і взаємодія випадковості, непередбачуваність, безладності, іррегулярності, неістотності, нестійкості.

Взаємозв'язок закону і хаосу:

- Закон і хаос завжди перебувають в єдності;
- закон реалізується не тільки через необхідні, а й випадкові та хаотичні явища;
- закон не є фатальною примусовою силою, а є тенденцією, “динамічним хаосом”;
- невіддільність закону й хаосу отримала сучасну розробку в синергетиці (Пригожин, Хакен), у ході розвитку постмодерністських тенденцій (Дерріда).

Динамічні та статистичні закономірності

Динамічні та статистичні закономірності – два основних типи причинних зв'язків, залежностей, відношень, що виявляються в природному та соціальному світі і характеризують різні способи пояснення та передбачення явищ.

Динамічний закон реалізує ідею однозначного причинового зв'язку, коли певна причина необхідно зумовлює певний наслідок.

Статистичний закон – взаємозв'язок і взаємодія “масових” (колективних) явищ, де сукупність подій масового явища розглядається як наслідок комплексу причин як необхідних, так і випадкових. Він не дає однозначних передбачень, тому ці закони розглядаються як імовірні закономірності.

Статистичний закон проявляється як “закон великих чисел”: чим більше чисельність елементів спостережуваного масового явища, тим з більшою повнотою і необхідністю виявляється деяка загальна закономірність.

Імовірні закони діють у фізиці, біології, кібернетиці, соціогуманітарних науках, синергетиці.

Ознаки соціальних законів:

- Соціальні закони – закони людської діяльності;
- це закони як матеріальної, так і духовної діяльності людей;
- це імовірні закони, закони-тенденції. Вони не дають однозначного передбачення подій;
- ці закони носять історичний характер. Соціальні дії відбуваються більш активно і творчо, ніж еволюція природи.

3. Стихійне і випадкове в розвитку суспільства та свобода людини

Стихійність – форма розвитку, зумовлена незнанням об'єктивних законів, хаотичністю дій, непередбачуваністю і неконтрольованістю наслідків людської діяльності, невідповідністю поставлених цілей досягнутим результатам.

Випадковість – те, що виникає внаслідок неповторного збігу обставин, унікальної комбінації багатьох чинників як перетин причинно-наслідкових ланцюгів, вияв варіативності неоднозначності буття. Вона є істотним конструктивним чинником процесів самоорганізації, саморозвитку і саморуйнування соціуму.

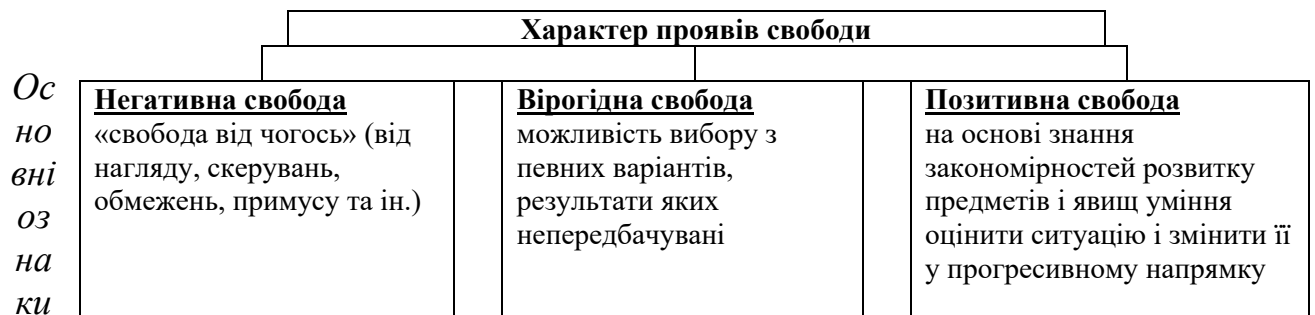
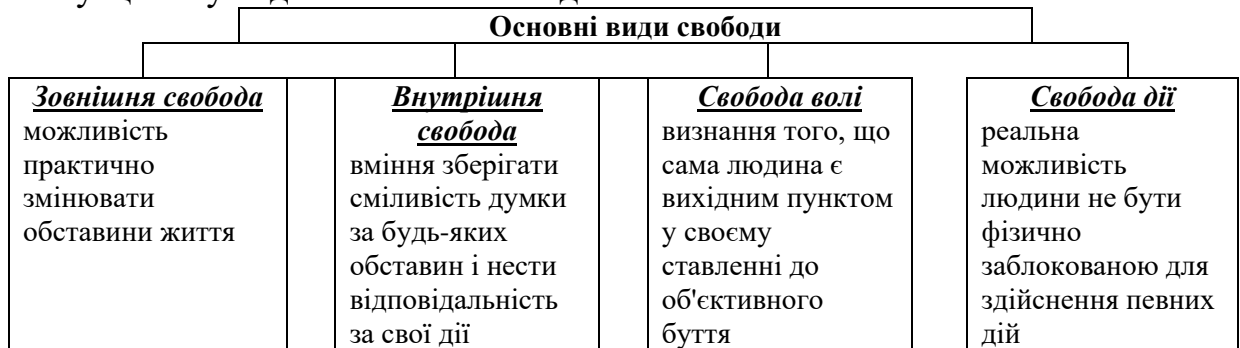
Взаємозв'язок і взаємодія необхідного й випадкового:

- у конкретному суспільному житті будь-яка подія в один і той же час, але в різних відношеннях є і необхідною і випадковою. Ця подія має як необхідні, так і випадкові аспекти в їх взаємопроникненні;

- у синергетичному аспекті необхідність разом із випадковістю реалізує себе між точками біфуркації (розгалуження траєкторії руху). А в самих точках біфуркації найбільш активно виявляється випадковість і людська свобода. Саме тут відбувається “вибір” соціальною системою варіантів свого подальшого розвитку.

Закономірності соціальної динаміки за своєю суттю є виявом людської свободи.

Свобода – особливий спосіб детермінації духовної реальності, усвідомлення вірогідних меж людської поведінки, які залежать від конкретної ситуації і є усвідомленням необхідності.

людської свободи

Вибір – поле можливостей саморегуляції (вибір професії, рівня освіти, соціально-політичних відносин, місця проживання тощо).

Відповідальність – міра відповідності поведінки особи, соціальної групи, колективу, етносу, держави наявним вимогам, суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам; співвідношення обов'язку і міри його виконання.

Складники вибору і відповідальності суб'єкта

- усвідомлення необхідності діяти відповідно до суспільних вимог і норм;
- передбачення наслідків вибору, рішень і дій;
- критичність і контроль за своїми діями, врахування їх наслідків для інших людей;
- прагнення до саморегуляції в соціумі;
- самозвіт і самооцінка вибору і дії;

- готовність відповідати за свій вибір і за свої дії.

Умовою людської свободи є пізнання закономірностей розвитку предметів, процесів і явищ, тобто пізнання необхідності. Але перебування в межах необхідності ще не дає свободи. Свобода передбачає можливість, ураховуючи необхідність, змінити ситуацію на краще. Дії людини, яка не звертає уваги на необхідність, стають не свободою, а сваволею. Виділяються такі основні позиції щодо свободи. Перша: волюнтаризм – наполягання на необмежених можливостях людських дій. Друга: фаталізм – заперечення будь-якої свободи, віра в те, що все в людському житті наперед однозначно визначено. Третя: детермінізм – визначення зв'язку внутрішньої свободи з відповідальністю.

4. Взаємозв'язок природи і суспільства

Значення природи для суспільства:

- природа – виток людського життя, його необхідна умова виникнення, існування й розвитку;
- природа забезпечує суспільство необхідними йому резервами (запаси корисних копалин, енергетичних ресурсів, води, кисню тощо);
- природні умови суттєво впливають на розвиток продуктивних сил суспільства. У різних природних умовах за однаковими засобами виробництва результати не будуть тотожними;
- природні умови у значній мірі обумовлюють форми і темпи історичного процесу. Засухи, повені, землетруси можуть знищувати значні результати людської праці;
- проявом природних умов є расовий поділ суспільства, емоційно-психологічні особливості етносів, націй;
- природним процесом є зростання народонаселення. Витоками цього зростання є родина як природне об'єднання чоловіка і жінки;
- природа є об'єктом естетичної насолоди. Образ природи присутній в художній літературі, музиці, живописі, в інших видах мистецтва.

Основні сфери впливу людини на природу:

- різко розширюються просторові межі освоєння природи. На сьогодні вся поверхня земної кулі освоєна людиною. Людина вийшла у космос;
- освоюється природа “вглиб”. Нині використовуються майже всі природні і багато штучних хімічних елементів;
- посилюється інтенсивність використання природних ресурсів. У наш час щорічно видобувається майже 100 млрд. тонн різноманітної руди, нафти, будівельних матеріалів тощо;
- посилюється вплив людини на структуру природного середовища. Змінюється природний ландшафт і навіть клімат.

5. Поняття соціальної структури суспільства та її основні елементи

Соціальна структура суспільства – сукупність відносно стійких соціальних спільнот, груп і певний порядок їх взаємозв'язку та взаємодії.

Основні види соціальних структур:

- **класово-стратифікаційні** (класи, страти, соціальні верстви, стани тощо);
- **соціально-етнічні** (родоплемінні, народності, нації тощо);
- **соціально-демографічні** (статеві-вікові, працюючі та непрацюючі тощо);
- **професійно-кваліфікаційні** (виробничі об'єднання, трудові колективи, установи, фірми, науково-дослідні інститути тощо);

- **тонкі структури** (механізми і стосунки, безпосередньо пов'язані з життєдіяльністю особи, здатні забезпечити її соціальний захист).

Соціальна група – порівняно стала спільність людей, які мають загальні природні та соціальні ознаки й об'єднані спільними інтересами, цінностями, нормами поведінки, системами певних відносин.

Соціальний стан – соціальна група, що характеризується певним юридичним становищем, закріпленим у звичаях або законах. Так, у XIV–XV ст. французьке суспільство поділялося на три стани: духовництво, дворянство та “третій стан” – купці, ремісники та селяни.

Касты – соціальні групи, що займають певне успадковане місце в соціальній ієрархії.

Соціальні верстви – різновид одиниць поділу суспільства на основі однієї чи кількох природних або суспільних відмінностей (етнічних, демографічних, економічних, психологічних, релігійних тощо).

Чинники, що обумовлюють систему соціальних верств: зайнятість, прибуток, професія, кваліфікація, район мешкання, тип одягу, тип житла тощо.

6. Етносоціальні процеси в системі суспільних відносин

Етнос – стійка спільнота, в якій люди об'єднані вірою у спільне походження та наявністю культурної єдності – мови, звичаїв, міфів, епосу і т. п.

Етнічна самосвідомість – усвідомлення індивідом своєї належності до даної спільноти як чогось відмінного від інших спільнот. Вона містить у собі елемент протиставлення іншим спільнотам (ми – вони, свої – чужі) та уяву про основу своєї єдності.

Ознаки відмінності етносів:

- антропологічні (колір волосся, очей, зріст, пігментація шкіри тощо);
- ознаки побуту чи поведінки;
- ознаки мови, вірування, звичаї тощо.

Раса – велика група людей, зовнішній вигляд якої обумовлений загальними спадковими ознаками (кольором шкіри, формою голови, обличчя, розмірами тіла тощо).

Причину походження етногенезу природодослідник Л. Гумільов пояснює явищем *пасіонарності*.

Пасіонарність (за Гумільовим) – це непоборна сила, яка задається космічною енергією, консолідуючи з різних осіб єдину спільність – етнос.

Рід – група кровних родичів, які ведуть походження по одній лінії (материнській чи батьківській), усвідомлюють себе нащадками спільного предка (реального чи міфічного), мають спільне родові ім'я.

Визначальні риси родових відносин:

- рівність усіх членів роду;
- відсутність приватної власності;
- суворе дотримання екзогамії (заборони шлюбів усередині роду).

Плем'я – форма етнічної спільності й суспільної організації первісного суспільства.

Характерні риси племені:

- наявність своєї території;
- певна економічна спільність;
- єдина мова, культура, самосвідомість.

Народність – це соціально-етнічна спільність людей, що характеризується спільною територією, єдиною мовою (поряд з існуванням різних діалектів племен), елементами єдиної культури.

Нація – спільнота людей, об'єднаних низкою чинників, серед яких найважливішими є етнокультурні та політико-правові.

Національний характер – сукупність психологічно-ментальних ознак та ознак поведінки, особливостей, притаманних певній етнонаціональній спільноті.

Об'єктивні ознаки нації:

- етнокультурні. Етнічними ознаками є мова, традиції, звичаї, побут, обряди, міфи, легенди, що передаються від покоління до покоління;
- територіальні засади. Кожна нація має свою територію. Нація, яка за певних умов втрачає свій “життєвий простір”, поступово може перетворитися на етносоціальну спільність меншої внутрішньої консолідації;
- політико-правові засади;
- спільна історія. Залишки матеріальної культури минулого збуджують національне почуття, формують національну самосвідомість;
- національна ментальність як сукупність установок та схильностей мислити і сприймати світ певним чином.

Суб'єктивні ознаки нації:

- усвідомлення належності людей до одного колективного цілого;
- національна самосвідомість.

Залежно від об'єднуючих чинників (етнічних чи політико-правових), які відіграють провідну роль у формуванні нації, поняття нація має два значення:

1) автохтонна (від грецьк. –«корінний», «місцевий») або етнічна нація. Це нація, яка розвивається на певній території настільки довго, що вступає в органічний зв'язок з природними умовами цієї території;

2) політична нація. Це спільнота, що компактно проживає на певній території і не має спостережуваних особливостей (мова, традиції, звичаї, обряди, міфи тощо), але має яскраво виражене усвідомлення своєї громадської згуртованості та відокремленості.